

КҮН - ДЬЫЛ КҮҮППЭТ,
БИРИЭМЭ ЫГЫМ

[illegible]

Чурангы улууна үрдүк сиргэ сытарынан үгүстүк ураанылар, хаанычмыр, айыга төскүүр. Айыла-
ытаныш батталыи тулубарга үөрөмнү мин көп-
нөтүм кырдыагастара үгү сөнөөлөрүм, мунга суох
көпшөйдөрүм, муударайдарым кыра эрдэхпиттен
дөбөтүм.

Дьюум колхоз сүрөштүү көрөн Мырала Амматин
Төмөрдөөх Чарангар кыстаан олоодохтутуни 1927
ыл ахсынны 15 күнүгөр төрөөбүнүнү. Адам Жеб-
ани Хрисан Петрович, ийэм Жебсатпа Мария Ини-
сеньевна Сталин атынан колхоз бастың үлөнттэ-
а. Ийэм Тыраһаа ийилэнтин Кангласов Инокентий
дахан кыһа, Адам бөйөтин кыанар буолан 9 сый-
сгата Алданта 4-гүү атынан таһаас тайытыгар
ылдыан дохуоң ыларын онугар иэскэ киһрэн 1939
ыллаахха уолчэ сүрөүлөхтөрүттэн биһр эрэ мнаца
бөйөлөрүгөр хааларан буран колхозка иэстэрин тө-
рөөбүттэрэ. Ас сүрөүттэн бастыһынай ынахытан
1940 с. идрэс онгостубуһуң. Бу түгэһнэри төрөнүттэ-
рим шараханнан ылынар буоланнар олус туолкайдан
бүдүүбүн. Урэх байыгар оттуу тахсар бөлүгөрү бур-
дук биһэр буоланнар мин арабын зытта оттоһо 1942
с. Туолумаца сайын барсыбытым. Балаһан ийыгар
арабын эриница ийэрбыттара. Мин оттоһо хаалы-
тым.

Көлүүгэ барбит колхозтар өтгөрүн хомуйа Амжаа үнүгөр Атынар үрээр тахрыбшынит. Хаардаах бугууларыа кэбнэн, ферма кастынар дьаадын, хотонуу, күрүөтү тутан хойут дөйдүбүтүсүр кэбншынит. Адам армияга барарыгар ийэм бизе өрдөхөө халдыта. Ийэм кыра өрү утуу-субуу олбүттөрө. Сөрүн кэбншыниттэн 1936 сыллаахха балтым-сэлэнк маарымтан олбүтэ. Ийэлгини бириэ төрөөбүт Петрова Евдокия Хрисановича баар. Ийэм Мус-Маайа оройуонутар үрөх балыгар сүхүкү көрөн кыстаан баран 1951 сыллаахха саво-мөһөн ийэм үгүс үрөхтөр ууларыа кэбн тынныаан кыадын 1954 сыллаахха олбүтэ. Ийэлгини өйдүүбүн ийэм наһаа абыныгаас санаалаарам. Ол курдук байы Покорфедонтарга дьэ үлэнтитиэн кыадыбыт, наһаа кыадыбыт, ханна да өлөрөр сүрө сүөх Тыккы дьэн кыаахын абынан 1940 сыллаахха көрөн-кэстэн өлөр-буунут. Таһардыа өйөөн таһаарарбыт. Ол сүд өлөөх-төөбүтэ. Сөрүн бүтэник кылаарыгар ийэм уолу өрдө-түмүкэн илдьэ кыадыбышынит. Биир Мээчик дьэн хос-кэстээс, иккинэ Монастырев Дмитрий. Дмитрий ийэлгини Мөнгө-Хагаласка учууталаан баран пенсияга кэлхөөн өлөрөр. Көлүүттэн кэлбит хоту колхозтар дьэн-күрүн аһынар буозан селсесөөг дьэтигэр ийэм остуор-таан өлөрдөдүна үкүсү биһиэхэ кыадыаллара, чэй-дүүлээр. 1942-43 сылаах кыһын сүт саамай өрө-тойугар кыһаны быһа Ортодокон Роман дьэн эрдэ-харага сүөх буолбүт кыһын сүрдөөн баана, чуурна-арбээбшынит.

Мин элэн Кангассон Нинюкентий өнгөрөн бичрбит күйууруйаг үгс күүлү күйуурдаабыншиг. Күбүн эрдэтгэн албох бадгыг сибиншиг. Кини бейэтин кылар буолал мууһу тулуушакка апыла. Бу кэмтэ хоргулбут, сирэйэ испит дьоннор тустарынан дьон кистээн кэпсэтэр. Сайымын өт үлэтгэр күүскэ үлэлтирбит. Күн айыг акилиа аты ырахтарыгар дээр айан агардах хаадымыан сыратымыннан күнгэ 16 гектаргай итэгэлэ суох сирэ мустарымы. Бугулууур дьон адыаатарына түүрдэрин бичэрэим. Күбүн 1943 сыллаахха оройуон быыстанкатыгар кыттан сөбирдэх табаадынан, сиптэс тайагынан биримэиэбэрэмитим. 1943 сыллаахха бурдук хаһан да үүмэтэбин үүмүтэ. Бурдуку быһан, ыраастаан, кууллаан соготуопкалыаһыгга Чурапчыга туттарарбыг. Түүн төһөнө кэжэт сарсырада хат бурдуку тизэн төһөрбүт, үксүн утубанка сылдарбыг.

1944 сэлдлээххэ сайныгын оёолору мунһан мунгин эшөөлөд оёгоруу Нууцта үрөдэр оёгорууныт. Сирн илэрэйднири, үлэ түмүүтүн суруйууну-дьоммун кытта тэнгэ үлэдээн баран оёгоруу эгим. Кэһиңгын райсовет сага дьэзүн маһан, Төлөй Дирингн оёсуоланын көһөрөн тэснүүнэт. Күһүн-саас Чураңчы тэрият-төлэригэр саһаан көрдэригт уонна тнэһи кэллэрэн туттарар эгитит. Кэһиңгэ 1947 сэлдлээххэ таһаҕас чыт буолан Чураңчы райсоветугар 4 төгүл бурдук тнэһиһинит, биһрдэ Уус-Тааттаттан аҕалбыһинит. Ах-сыһиһыттан саҕалаан баран муус устар бүтүүр днэри 5 төгүл сэлдлээһинит.

1948 сэл салгаталтын садалаан хонхуу бирагэдынрө
онгорон салайар үлөжэ эрийнэ барбытара. Үлэин тэ-
рийннин биабэт буолан дэомүн кытта тэинэ үлэ-
лээн барарым; күһүнүн өт оуустаранчы суох буолан
байн атынн өт оуустара талдыбытым. Үлэбин на-
һал ыарырдааным. Үөрөжэ суох хаалаары тынчым
дизн үлэбүттэн кыккыраччы акааставан 1948 с. тыа
хаймайсыбатын техникумулар күһүн үөрэххэ кири-
битим. 7 ылаалы көтө-көтө үөрэнэн бүтөрбөт буолан
билим-көрүүн малтах этэ. Техникумга кириэхпэр
дизн олохноор сабыдыаллаах икки түбэлтэни бэлкэ-

тийшин. Манайгын, Н. Д. Субуруускай тэрийн-
тинэн, ийн сабыдыадын Сталин аатын колхоз
тэрийнбита. Очотооу кэмтэ оройуонга бастын
үлээх, колхозурга сымдбар хаайыстыба буолбута.
Колхоз дьомо түмсүүлэх, тэрэһиннээх үлээхтэр.
Кылгас кэмтэ ийнлиик сага оскуолата, тиновой
хотон, сиплээ дьаамата, массына сарайа тутулу-
бута. Арын оңорор завод үлээбита. Атын от оңу-
тарар массына сага кэлбита. Дьааһала, шооер
лабыра аһыллыбыта, улахан дьону үөрөхтэрин
ыраас олох ийн охууу, трахоманы эмтэтин са-
баламмыта. Боруода ынах сүөһү уонна боруода сым-
гы баар буолбуттара. Билинги бырабыланына ды-
тигэр оңорор буолан Н. Д. Субуруускай кэлэн мун-
цахтыарын көрөр этим. Агитация, дьону үлээ күүр-
дүү-хаардым улахан кыһамныдахтын барара. Туран
дээр эдэр дьон бары комсомол чилиэттэрэ буолан дьо-
ну үлээ харса суох агитациялыыларын, кинээ хо-
йууна дьери кэтэллэрин-баралларын көрөр этим. Ман-
убайым Жебсан Филипп Афанасьевич Сталин кол-
хоз үлэтин сага тэрийн күүрэниэх кэмтгэр бас-
таан партиянын тэрийтэ секретарынан, оңтон колхоз
председателинэн үлээбита. Н. Д. Субуруускай куту-
руга, тродкест аатынан 1935 сыллаахха оңоо суол-
сууттаммыта.

Сэрни сэллэригэр иккис улахан күүрээннээх үлэни тэриһиттэ иһиниэн Николай Николаевич Барашков буолар. Аҕа дойду сэринтэ бара турдаҕына, оройуон үгүс колхозтара көһүүгэ бараан үлэнигэр аҕыйаабыта. Манын кэмтэ оройуон кэмчи дьомт бурдугутта нурма өлөхтөөн туран дьону Амма өрүһүн иһиннэн быһымттырга туруорбута. Быһымт ууну кыайан тулуйбатаҕа. Айылҕаны баһылаан оҕус курдук көлүбэргэ, ат гынан миннэргэ, талбытынан сэтэргэ дьэ дөһүннээх үлэниирбит, колхозтарга курааны утары охсуһар агротехническэй дьаһаллары, былааннары сорудах быһымтынан тирдэллэрэ. Байманнай балаһыаньа аатыран дьаһал толорорго үлэнигэр сарсыарда эрдэттэн киниэ хойукка дьэри үлэниилэрэ ирдэнэрэ. Курааны утары охсуһан дьүүдэллэри, нүүлэри көбөрөбүт. Чугир дьэи ситигрдэр системаны маһынаа отторбуттара. Сиккэй балаһаҕа үлэстээи нэһиллээх өт курдук кыстаан бараан үлэнигэр маһы ситиматтар этибит. Хара сааҕы салаасканан таһымаа оҕо дьахтар маассабайдык тахсарын өлөхтөөттүрүт. Хаартинтэригэр, саах дьитт отгоров дьон иһин хомуйуу, оһох күлүн муһунан бааһынаҕа тутуу үлэлэрэ бараллар. Кини иһиттэр сыраллаа, сымдаллаһаах үлэтигэр уот сибэт тыатын солбон бааһына отгоруута буолбута.

Техникуму 1952 сýллаахха бүтэрээт Чураичыга селэхозотделга пронагандага уонна агитацияҥа зоотехнигынан аламмытым. Колхоз айы үс сýллаах агрозоотехнической куустары аһан кыһынны кэмгэ үөрөтөн барбынчат. Үөрөтэр киип суогуонал Хатылыга нэдиэдэгэ бирид сарсымдар 9 чаастан юһаг 6 чааска диири үөрөтөрм. Сельхозотдел 20-чэ аттаах эгэ. Оройуон фермалара үккэ бытархай—2-3 маньыксыттаах эгилэр. Фермалары атынан кэрийэрбит. 1953 сýллаахха миниги отдел начальнига онорбуттара. Сотуор реорганизация буолан МТС участковой зоотехнигынан аламмытым.

Күһүнүн отуз тынымчылдаахтар хамсаабыннарын көбүлөөн Карл Маркс аатынан колхозка тылланып тахсыбытым. Сүөһү кыстыгын китэйи тэрийи дү-дэбин, ырыа тахсыбатаа. Сага ыымалары олоххо дүлүһүн килээр сатаабынныт. Ныярыйга хос муоста-лаах уонсай илгекканы өтөрүүнү республикада бас-такынан олохтообуннунт. Биридизээи илгекканы өтөр-төрөн туһаммынныт. Хотонү дезинфекциялааһыны, ветеринарий дьаһаллары, сүөһүнү эмтээһини мытар-быт. Сылгы питяитигэр зверолары тэрийбиһинит, эби-аһаты, контуруол олохтоон үчүгэй түмүк ситиһил-либитэ. Колхоз Бүтүн Союзтаара Быыстапка кыт-тымылаада буолан председатель Вислий Назарович Егоров Москвада барап кэлбитэ.

Төрөөбүт колхозун ыгырылтынан 1954 сыллаахха МТС участвовай зоотехнигынан Сталин колхозка үлэ-эббитим. Сүөһү кыстыгын төрдүттэн уларытан тэр-бэр былаан оңорон правление уураарын таһаартар-бытым. 100-түү мүнэхха анаан икки сага хотону ту-пунуһат. Урукку сылларга ферма сүөһүгэ 100 сүөһү биэр даһан аһаһа. Сага дьаһал быһыты-нан хас биэрдн маныһыксыкка тусна дад тутул-лубта. Оту маныһыксыкка тусна испицёк быһыты-нан уган бэрэлибитэ. Онон от ороскуота бэрээдөктэммитэ, сүөһү барыта эмне сым тахсыбута.

Иккис суолталлах дьаһалынан сага төрүөҥү көрүү-
ну-истинни тунсарарга үлэ быһаарыаһымыта. Ферма
биритэдьирэ Ефремов Дмитрий Николаевичы кытта
сүлдьэн сайыны быһа манньын сүөһү хотонун таһы-
гар ыһырай клеткалары аһаан мас бөлөмүзөбүннүт.
Саас ыһырайдары хос муосталаах клеткага туруор-

бушхув. Нырайн пийтэнтэн арааран нийт сага тэр
шилалбыта. Саас оройуон пекардыттан буудуу ку-
рушлатын бэйэм тийэйи тааааран хаави оиготторон
сизэтэрбитим. Нырайн принаватын укушув бэйэм
онгорор этим, ити түмүгэр көньюүзөө өлүү аччабыта.
Нырайн нһэр үүтэ экономияланан үүт ыма үрдэби-
та. Республика үрдүвэй эбии төлөбүр балаһыанчы-
тыгар Тым хаааыйыстыбатын иппистерствота кыла-
онорбута. Сорох балаһыанчыа сымбатын даһастаа
хаһыакка суруйбутум кэниэ иинигиш бибон иккэ-
питтэрэ. Колхоз усулуобуйатыгар сол түбэһинэри
нырайннэн, арымыан эбии төлөбүр балаһыанчыа
онорбутум. Эбии төлөбүр балаһыанчыта дьону тэ-
улааханык көбүлэбита. Колхоз урукку сылларга
соруутуонкатын былаанын кыайан толорбот буол-
арымыан дохуот ылбат этэ. Ынахтар эиэс сымт
сан үүт ыма лаша үрдэбита. Колхоз соруутуон
былаанын от ыйын иинигэ толорбута. Сыл түмүтүн
быдаавнарын барытын аһара толорон оройун са-
тын көрдөрүүлээх колхоза буолбута. Колхоз пред-
датеа Солоньев Марк Михайлович үтүгэй үлэ-
буолан оройуон мясомолпромуп директоруна
таһаарылдыбыта. Сталин колхоз быһастаах кытта-
дааба буолан Москвага элбэх иһи бэрэи кэлбэ-
МТС кылаабынай зоотехнигынаа Яковлев Марк Р
манович кэлбита. Киии ииниги үлэтигэр иилээбэр
чү, тирэх оигостубута. Дьэтигэр хоһонор сымд
сыйыппараларын суоттатара, докумуоннарын илгэ-
роро. Күһүн хаар түспүтүн кэниэ тым хаааыйыста-
тын быһастааккатын ымттарбыта. Салаһтар ит тү-
дүүтүн тэрийбита. Бу дыһаалларга Сталин иккэ
актымынай кыттымыны ылбыһыт.

1955—1960 сыялардааха Москвагийн Гимназиянаа тыха хаһаайыстыбаагы аһааһынтын үөрү бүтүрүбүтүн. Академияттан аһааһынтын бута сага ыриллэн эрэр «Өктөм» совхозка кылааһынай дотроһоһунан аһаабыттара. «Өктөм» совхозу сана тэрийинит. Элбэх үлэттэн кылаастык аһааһаахха «Элбэх» лары специализациялааһын, ыһаагы искусствонун спонсэлээһин, ыһаат сүөһүнү интенсивноһоһо рэ ферма үлэтти механизациялааһын, сага тутуу ыһааһын, талах сөбирдэһин хомуйан эһин аһааһын ыриллэбиттэра. Талах сөбирдэһин хомуйуу кыһааһын аһааһын дробилкалыырга кубулуутуулан кыһааһын тэрийинит. Сибириниң фермата сагалык тэрийини үлэтти республикаға бастык үлэттэх ферма буолбута. Уһааһыгар «Куудук» фермата республикаға куудуу ыһааһын таһаарара, бастыквар кыһааһын тэрийини таһаарата. Биирдий ыһааһан 4000 кг тийбэ үүтү ыһааһыта. «Өктөм» совхоз бастык үлэттэх хаһаайыстыба буолбута. Мингин үлэбэр өрө таһааран Приленскэй управленение солбуһар начальнигынан аһаабыттара. Управленение хаһаа кыһаа территорияны хаһаа. Аһаа, Сүөһүмэ, Горнай, Хаһаалас, Дыһаауской оройуоннары таһаара. Приленскэй управленениены аһааһын дотроһоһунан спонсэлээһин мингин Мэнэ-Хаһаалас управленениены начальнигынан солбуһааччынан аһааһыта. Оройуонна, аһааһыларынгар Уус-Аһааһын управленениены начальнигынан аһааһытын. Ити оройуон аһааһыта хаһааһылааһын аһааһын элбэх үлэтти тэрийинит.

1966 сэлтан Чураачыга үлээлэбтм. Сага тир
либит Н. Д. Субуруускай аатынн совхозка дээр
рынан 1975 сыл агарыгар дээр үлээлэбтм. (у
йон территорияты, сүөлүтүн агарын нэрлэти
үс улахай хаалдылаах колхозтары холбоот. 1.
Субуруускай аатынн совхоз 3 отделениелар. 11
бөһүөлүктээр. Колхозтар харчынан дохуоттар
ра буолан дьон тийинмэт-түгөмөт олохтоор. Ха
лыылаах колхозтар буолан материалнай базалар
быстар мөлтөө. Огнооһор гаража суохтар, бирдэ
трактордаахтара нэһиллэ хаамара. Электростан
лар иштин-тастыын арыы ыгыт түтөһүн күрү
ойгоһуулаахтара, хотоннор бир оһук көрүһүөхтөр.
Советскай былаас маһнайгы сылларыгар бастыг үл
лээх Болтоһо нэһилидгэ аата сүтөн үлэллир көхү
рата да суох, хаалыылаах биригээдэгэ кубулуй
сүтэн-оһон олоһоллоро. Детсад, почта, сельсовет
риглэлэрэ нэһилиэккэ суохтара. Үгүс кэһи олоһор
бөһүөлүктөр наадалаах төриглэлэр суохтарынан совет
скай былаас дьонго биэрер өнөтүн нэһилиэк өлө
төөхторо туһаммат этилэр. Маннаах баһаһыһыһа ур
ку Белюлюбскай нэһилидгэ эмиэ баара.

Хааайытыба сүүрүн производстволарга бастар ку-
лаан туруктаахтара. Холобур, төрүүр бэлэр, анх-
тар ортолоругар үгүс үүтү да, төрүүрү да бастар-
кырдыаас сүөбү элбэжэ. Баар балаһыаһыны ууот-
таан совхоз производствогун наука уонна драматиче-
скай чинчилэрин ууоттаан сангалыы тэрийэр кытаах-
сорук турбута. Бурдук ыһыта отделение айыа тара-
бы баайан мытыллара. Ол түмүгэр 1966 сыллаахта
260 тонна бурдук хомуллубута. Бурдук ыһытаны

ДЬОКУУСКАЯ. Бэс үйийн 19 нүдүгэр Опера уонна
Балет театрыгар ССРС народнай художнига, Россия
художестволарын Академиятын дьинигээх чилиэнэ,
живописец Афанасий Осипов 70 сааһыгар аналлаах
үөрүүлээх биячар буолла. Кинини үтүс ахсааһынаах
директоро, биһир идэлээхтэрэ, Дьокуускый куорат об-
ществонна, төрөөбүт Горнай улуунун, нэтиллигэр
дун барыстарыттан элбэйдээхтэрэ. Правитель-
ство Председатели солбуйааччы Екаторина Василье-
ва художини Москватаабы биһир идэлээхтэрэ—Россия
художестволарын Академиятын председатели Валентин Сидо-

CHL.

В. В. ВАСИЛЬЕВ,

